

UOT 327.5

SOYUQ MÜHARİBƏ İLLƏRİNDƏ TÜRKİYƏNİN XARİCİ SİYASƏTİ

Leyla Kərim qızı Nəbiyeva
Bakı Dövlət Universiteti
leyla_88@yahoo.com

Açar sözlər: *İkinci Dünya müharibəsi, Türkiyə, ABŞ, SSRİ, Yaxın və Orta Şərq*

Türkiyə İkinci Dünya Müharibəsində sonra formalaşan ikiqütblü dünyada demokratik blokda yer almaq üçün səy göstərirdi. Bu səylər İkinci Dünya müharibəsindən sonra artmağa başlamış Sovet təhdidlərinin nəticəsi olduğu qədər, son bir əsrdir davam edən qərbləşmə siyasətinin bir hissəsi idi. Sovetlər Birliyi isti dənizlərə çıxış əldə edə bilmək üçün İkinci Dünya müharibəsindən sonra Türkiyədən torpaq tələb etməyə başladı. Müharibə illərində izlədiyi tərəfsizlik siyasəti səbəbilə məruz qaldığı yalnızlıq qorxusu, ABŞ və İngiltərənin göstərdikləri soyuq münasibət Türkiyəni bu səyləri artırmağa vadar etdi. Eyni zamanda SSRİ-nin yaratmış olduğu təhlükə həyəcanı ilə Türkiyənin apardığı siyasətlə ABŞ-ın bölgədəki siyasi maraqlarının üst-üstə düşməsi Türkiyənin Qərb blokunda özünə yer tapmasına kömək etdi.

NATO üzvlüyü bu dövrdə Türkiyə xarici siyasətinin əsasını təşkil etmişdir. Bu təşkilata üzv olmaq üçün atılan addımlar Türkiyənin xarici siyasətində daha dolğun və aktiv bir dövr yaratdı. Bu yolda Türkiyə hətta ABŞa yardım məqsədi ilə ona he bir aidiyyəti olmayan Koreya müharibəsinə əsgər göndərdi. Nəhayət, 1952-ci ildə Türkiyə NATO-ya qəbul edildi. Bundan sonra Türkiyənin xarici siyasətində Yaxın və Orta Şərq bölgəsinə meyllilik başladı.

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ТУРЦИИ ВО ВРЕМЯ ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ

Лейла Набиева

Ключевые слова: *Вторая мировая война, Турция, США, ССР, Ближний и Средний Восток*

Турция стремилась принять участие в демократическом блоке, сформировавшемся в эпоху после Второй мировой войны. Эти усилия были частью политики вестернизации, которая продолжалась в течение

столетия, а также советских угроз, которые начали расти после Второй мировой войны. Советский Союз начал требовать землю от Турции после Второй мировой войны, чтобы получить доступ к морям. Страх одиночества, с которым он столкнулся в рамках политики нейтралитета во время войны, хладнокровного отношения Соединенных Штатов и Великобритании, побудил Турцию активизировать эти усилия. В то же время политика Турции, проводимая тревожным сигналом СССР и политическими интересами Соединенных Штатов в регионе, помогла Турции найти свое место в западном блоке.

В период холодной войны внешняя политика Турции была в основном сосредоточена на улучшении отношений с западными государствами и в основном с США. Членство в НАТО создало более полный и активный период во внешней политике Турции. В 1952 году Турция была официально принята в НАТО. После этого внешняя политика Турции начала перенаправлять системы обороны на Ближнем Востоке и в Восточном Средиземноморье. В 1960-е годы некоторые изменения были внесены в политику Турции на Ближнем Востоке. Турция отказалась от политики Пакта Багдада.

TURKEY'S FOREIGN POLICY DURING THE COLD WAR

Leyla Nabieva

Keywords: *World war II, Turkey, USA, USSR, Near and Middle East*

Turkey sought to take part in the democratic bloc formed in the era after the Second World War. These efforts were part of the policy of Westernization, which lasted for a century, as well as the Soviet threats that began to grow after World War II. The Soviet Union began to demand land from Turkey after World War II to gain access to the seas. The fear of loneliness, which he encountered as part of the policy of neutrality during the war, the cold-blooded attitude of the United States and Great Britain, prompted Turkey to intensify these efforts. At the same time, Turkey's policy pursued by the alarm signal of the USSR and the political interests of the United States in the region helped Turkey find its place in the western bloc.

During Cold War period, Turkish foreign policy was mainly focused on the improvement of relations with the western states and mainly with the USA. NATO membership has created a fuller and active period in Turkey's foreign policy. In 1952, Turkey was officially accepted to NATO. After that, Turkey's foreign policy has begun to redirect defense systems in the Middle East and the

East Mediterranean. In the 1960s, some changes were made in Turkey's Middle East policy. Turkey withdrew from Baghdad's Pact policy.

Giriş

Soyuq müharibə, İkinci Dünya müharibəsindən sonra ABŞ rəhbərliyində Qərb dünyası ilə SSRİ liderliyində kommunist blok arasında dünya üzərində hakimiyyət qurmaq mübarizəsini ifadə edir. İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində Hitlerə qarşı birləşmiş olan qüvvələr, müharibədən sonra dünya üzərində nüfuz uğrunda mübarizəyə başladılar. Müharibədən sonra Türkiyə Qərb blokuna yaxınlaşmağı üstün tutdu.

Türkiyənin müharibədə yürütmüş olduğu tərəfsizlik siyasəti nəticəsində müharibənin qalıbları tərəfindən tənqidlərə məruz qalması, İnönü (1938-ci il M.K.Atatürkün ölümündən sonra Türkiyə Böyük Millət Məclisi tərəfindən ikinci Prezident seçilmişdir) başda olmaqla iqtidarda Sovet təhdidləri qarşısında yalnız qalma qorxusu yaratdı. İnönü Türkiyənin demokratik dünya tərəfində yer alması üçün çoxpartiyalı siyasətə keçid kimi daxili və xarici siyasətə təsir edə biləcək siyasət yürütmək məcburiyyətində qaldı. Bu bir mənada Atatürkün modernləşmə və tələksizlik istiqamətli siyasətinin davamı idi. Soyuq müharibənin başlanğıcında Türkiyənin xarici siyasətinin əsas hədəfi Sovet təhdidlərindən ölkəni qorumaq, iqtisadi və siyasi sahədə Qərb ölkələri ilə əlaqələri inkişaf etdirmək idi. Bu səbəbdən Türkiyə Soyuq müharibə siyasətinin bölgədə vacib iştirakçılardan olmaqdan çəkinməmişdir. Türkiyənin bu cəhdləri Sovet təhlükəsinə qarşı müttəfiq axtarmaqla yanaşı, eyni zamanda, pisləşmiş olan iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək məqsədi güdüdü. Bu ikiyönlü siyasət nəticədə Vaşinqtonun Türkiyənin xarici siyasətinə rahatca daxil olmasını asanlaşdırdı.

Soyuq Müharibə İllərində Türkiyənin Xarici Siyasəti

“Soyuq Müharibə” həm ABŞ, həm də SSRİ-nin daxili və xaricində hadisələrin qarışıq təsirlərindən qaynaqlanırdı. Mühafizə axtarıqları, müharibədən sonra yenidənqurma ehtiyacları, Stalinin şəxsiyyəti, ideologiyanın rolu SSRİ-dəki daxili təsirlər, Amerikadakı öz müqəddəratını özü həll etmək, kommunizm qorxusu, Amerikan iqtisadi gücü və atom bombaları təhlükəsi qarşı-qarşıya gəldiyi üçün, müharibə daha da təhlükəli oldu [13].

1947-ci ildən etibarən “Soyuq müharibə” gerçəyini qəbul etmiş Amerika 1949-cu ildə yeni bir hərbi ittifaqın əsasını qoydu. Beləliklə ABŞ, Kanada, Danimarka, İrlandiya, Norveç, Portuqaliya, İngiltərə, Fransa, Belçika, Hollandiya və Lüksemburq arasında Şimali Atlantika Paktı imzalanaraq, NATO

təşkilatı quruldu. Bu təşkilat qurulduğu gündən etibarən Türkiyə buraya üzv olmaq üçün müraciətlər etməyə başladı. 11 May 1950-ci ildə Ankara NATO-ya üzv olmaq üçün rəsmi müraciət etdi. Bu arada Qərb ilə bütünləşmə siyasətini yürüdən Türkiyə 1949-cu ildən etibarən Avropa Şurasına üzv olmuş və 1950-ci il 1 May seçimləri və Demokrat partiyasının iqtidara gəlməsi ilə ölkədə liberal siyasi dövr başlamış oldu. 1950-1953-cü illərdə Şimali Koreya ilə Cənubi Koreya arasında müharibə başladı. Bu müharibənin SSRİ-nin təsiri ilə başladığını düşünən Amerika ölkələri Koreyaya əsgər göndərməyə çağırırdı. Türkiyə bu müharibənin Türkiyənin NATO-ya daxil olması üçün bir fürsət olduğunu düşünüb, Amerikadan sonra Koreyaya əsgər göndərdi ki, bu da ölkə daxilində bəzi anlaşmazlıqları meydana çıxartdı. İki fikir meydana çıxdı: müharibəyə əsgər göndərməyə müsbət yanaşanlar və mənfi yanaşanlar [2] .

Atlantik ittifaqının Cənub Qərb qanadını zəmanət altına almaq istəyən Amerikan idarəsi 15 May 1951-ci ildə Yunanıstanla birlikdə Türkiyənin NATO-ya qəbulunu təşkilata təklif etdi. Sovet İttifaqı ilə ortaq sərhədlərinin olmasından çəkinən Danimarka və Norveçin tərəddüdlərinə baxmayaraq, Balkanlar Şurası 1951-ci il sentyabrında səs birliyi ilə Türkiyə və Yunanıstanı üzvlüyə qəbul etdilər. 18 Fevral 1952-ci ildə Türkiyə rəsmən NATO üzvü oldu.

Bu illərdə Türkiyə Soyuq müharibədə ABŞ tərəfindən çıxış etməsini də özünə üstünlük bilirdi. Türkiyə ABŞ ilə Koreya müharibəsinə qatıldı, 1952-ci ildə NATO-ya üzv oldu, 1957-ci ildə Eyzenhauer Doktrinasını rəsmən açıqlamasa da, qəbul etdi.

1948-ci ildə İsrail dövlətinin yaranması Türkiyə-ABŞ münasibətlərinin Yaxın Şərqdə təyinedicisi oldu. İsrail dövlətinin qurulduğu dövrdən dəstək verən tək müsəlman ölkəsi Türkiyə idi. Buna görə də Türkiyənin ərəb ölkələri ilə münasibətləri daim məsafəli olmuşdur [9]. Türkiyənin belə davranmasının səbəbi iqtisadi vəziyyətin düzəlməsi üçün ABŞ-dan gələcək maddi kömək idi. Bu yardımın gəlməsi, əldə edilməsi üçün Türkiyə bir neçə liberal addımlar da atdı. Lakin 1950-ci illərin ortalarında iqtisadi vəziyyəti ağırlaşan Türkiyə ABŞ-dan istədiyi yardımı ala bilmədi və Amerika ilə bağlı ümidlərini azaldaraq, xarici siyasətini Avropaya yönəltməyə başladı ki, buna ABŞ da müsbət reaksiya verdi. Türkiyə 1959-cu ildə Avropa ilə Ortaq bazara qoşuldu [1]. Buna baxmayaraq, Türkiyə ABŞ-ın siyasi xəttindən çox çıxmadı və hətta 1958-ci il İraqda olan çevrilişdən sonra Türkiyədəki raketlərin NATO məqsədlərindən kənarında istifadə edilməsinə icazə verdi. Ankara 1959-cu ildə Yunanıstanın rədd etdiyi raketlərin Türkiyə ərazisində yerləşdirilməsinə də icazə verdi.

1952-ci ilə qədər Türkiyənin gündəmində olan əsas məsələ Türkiyənin NATO-ya daxil olması idi. 14 May 1950-ci ildə Demokrat partiyası hakimiyyətə gəldikdən sonra Kipr problemi ilə maraqlanmağa başladı və bu tarixdən etibarən Yunanıstan ilə Türkiyə arasında Kiprin statusu problemi yaşanmağa başladı.

1960-cı illərdə Türkiyə xarici siyasətində NATO hələ də əsas yer tuturdu. 1960-cı ilin 27 mayında Türkiyədə ordunun hakimiyyəti ələ keçirməsindən sonra xarici siyasətdə Ərəb ölkələri və bitərəf ölkələrlə əlaqələri inkişaf etdirmək kimi yeni yönlər meydana gəldi. Lakin bu illərdə Türkiyə daxilində ABŞ əleyhinə düşüncələr artmağa başladı. Bitərəf ölkələr qrupu da bir tərəfdən Türkiyə - ABŞ münasibətlərinə təsir göstərirdi ki, bu da münasibətlərdə özünü mənfi bürüzə verirdi. Münasibətlərin pisləşməsinə səbəb olacaq bir neçə hadisəni misal göstərmək olar. ABŞ və SSRİ arasındakı soyuq müharibəni nəzərə alan İnönünün ABŞ-a dəstək çıxmasına baxmayaraq, 1960-cı ildə SSRİ üzərində uçmaqda olan U-2 cəsus təyyarəsinin vurulması səbəbilə meydana çıxan narazılıqlar, 1962-ci ildə Kuba böhranı zamanı Türkiyənin fikri, mövqeyi və mənafeyi nəzərə alınmadan ABŞ-ın Yupiter raketlərini Türkiyə ərazisindən çıxartmaq qərarı da həmin illərdə Türkiyə-ABŞ münasibətlərinin pisləşməsinə səbəb olan hadisələrdən idi. Münasibətlərə təsir göstərən digər səbəblərdən biri də, 1963-1964-cü illərdə Kiprdə baş verən hadisələr zamanı ABŞ-ın Yunanıstanın tərəfini tutmasıdır. Kipr hadisələri zamanı ABŞ Prezidenti Conson İnönüyə yazdığı məktubunda Amerika silahlarının Kiprdə istifadə edilməsini qadağan etmiş və Türkiyəyə bu səbəbdən gələcək SSRİ təhlükəsi zamanı NATO razılaşmasının işləməyəcəyini bildirdi və bu da o dövrdə münasibətlərdə problemlər yaratmağa başladı. 1968-ci ildən etibarən tələbə hərəkatları ilə yanaşı, ABŞ əleyhinə çıxışlar da artmağa başladı.

1974-cü il Kipr məsələsi və 1975-1978-ci illərdə Türkiyəyə tətbiq edilən silah embarqosu münasibətlərdə gərginlik yaratdı. Bunlarla yanaşı 1970-ci illərdə Avropa ilə əlaqələrin yaxşılaşdırılmasına çalışılmışdı. Öz iqtisadi çətinliyini də nəzərə alan Amerika buna müsbət yanaşırdı. Bu illərdə petrol embarqosu və Kipr məsələsində ABŞ-ın silah embarqosunun birləşmiş təsirləri Türkiyənin iqtisadi böhrana girməsinə səbəb oldu. Lakin 1978-ci ilin sentyabr ayında ABŞ embarqosunun qaldırılması ilə Türkiyə müəyyən qədər də olsa, rahatlaya bildi.

İranda 1979-cu ildə Ayətullah Xomeyninin şahı devirməsindən, Amerika səfirliyinin işğal olunmasından sonra İranda Amerika bir-birindən tamamilə uzaqlaşdılar. 27 dekabrda isə SSRİ qoşunlarının Əfqanıstana girməsi ilə ABŞ Türkiyəyə yaxınlaşmağa başladı. Çünki strateji olaraq Türkiyə ABŞ üçün önəm daşıyırdı [8]. Bu hadisələrin gedişində ABŞ Türkiyəni kriz yaşanan bir bölgədə müttəfiq olaraq görürdü. İraqa İran arasında 1980-ci ildə başlayan və 8 il davam edən müharibə də Türkiyənin strateji mövqeyini daha da artırmışdı. Türkiyə-ABŞ münasibətlərində yumşalmaya təsir edən ən önəmli hadisələrdən biri də 1980-ci ildə Müdafiə və İqtisadi əməkdaşlıq müqaviləsinin imzalanması oldu. Bu illərdə Qorbaçov da Şərqi-Qərbi əlaqələrində bəzi dəyişikliklər etdi.

1947-ci ildə Truman doktrinası ilə sıx əlaqələrə girən və NATO-ya üzv olaraq aralarındakı əlaqələri ittifaq səviyyəsinə çıxaran Türkiyə və Amerika

Birləşmiş Ştatları bundan sonrakı siyasi və hərbi əlaqələrini NATO çərçivəsində imzaladıqları dəyişik anlaşmalarla davam etdirdilər. Bu baxımdan, iki dövlət arasındakı münasibətləri ittifaqlar və anlaşmaları nəzərə alaraq araşdırmaq, daha faydalı olar. Ümumi baxılıqda Türkiyənin üç əsas səbəblə ABŞ-la ittifaq qurduğunu deyə bilərik. Bunlar daxili və xarici təhlükəsizliyi qorumaq, hərbi və iqtisadi yardımlar əldə etmək və qərb tipli dövlət quruluşunu inkişaf etdirmək idi. Amerika idarəçilərini isə Türkiyə ilə ittifaq qurmağa çəkən əsas səbəb isə ABŞ-ın Yaxın və Orta Şərq bölgəsində olan mənfəəti və SSRİ-ni mühasirə etmək siyasəti baxımından Türkiyənin malik olduğu mövqenin əhəmiyyəti idi [6].

Türkiyə İkinci Dünya müharibəsindən sonra Yaxın və Orta Şərq bölgəsində bir mühafizə sistemi qurmaq istədi və nəticədə Ankara 1955-ci ildə Bağdad ilə “qarşılıqlı əməkdaşlıq anlaşması” imzalandı. Bu anlaşma ilə “Bağdad Paktı” quruldu. Burada üzv ölkələrinin bir-birinin işinə qarışmayacağı, aralarında meydana gələcək anlaşmazlıqları sülh yolu ilə həll edəcəkləri və ərəb dövlətləri ilə bölgənin təhlükəsizliyi yönündən əlaqəli bütün dövlətlərin Pakta qoşulmasına müsbət yanaşılacağı qeyd edilirdi. Misir ilə Suriya İraqı kənarında saxlayacaq bir şəkildə əməkdaşlıq edəcəklərini bildirdilər. Buna qarşılıq olaraq 5 aprel 1955-ci ildə İngiltərə bu Pakta qoşuldu. Bu vəziyyət Türkiyə-Ərəb və Türkiyə-SSRİ münasibətlərinə mənfəət təsir göstərdi. 23 sentyabrda Pakistan, 3 noyabrda İran pakta daxil oldular. 14 iyul 1958-ci ildə İraqda inqilab oldu və bununla əlaqədar Paktın mərkəzi Ankaraya köçürüldü. 24 mart 1959-cu ildə İraq Bağdad Paktından tamamilə çəkildiyini bildirdi. Paktın adı dəyişdirilərək “Mərkəzi andlaşma təşkilatı” (CENTO) oldu. 12 martda Pakistan və İranın da bu təşkilatdan ayrılması ilə təşkilat tamamilə dağıldı [1].

1960-cı illərdə Türkiyənin Yaxın və Orta Şərq siyasətində bəzi dəyişikliklər yarandı. Türkiyə Bağdad paktı dövründəki siyasətindən uzaqlaşdı. 27 may hərbi çevrilişindən sonra yeni rəhbərlər tərəfindən yayılmış olan bir bildirişdə Türkiyənin bundan sonra müstəqillik mübarizələrini, xüsusilə də Əlcəzairin mübarizəsini dəstəkləyəcəyi açıqlandı. Hətta bəzi dövənlərdə Fransa ilə Əlcəzair arasında vasitəçi olmaq kimi cəhdlər də edildi. Ancaq bəzi problemlər meydana çıxdı. 1961-ci ildə Suriya, 1958-ci ildə isə Misir Birləşmiş Ərəb Cümhuriyyətindən ayrılmaq qərarı verdilər. Türkiyə bu qərarı tanıdı. Buna görə də, bu dövəndən sonra Misir Türkiyə ilə siyasi əlaqələrini dayandırdı. Lakin 1967-ci ildə Misirlə yenidən yaxınlaşma başladı [3, s. 14-15].

1967-ci ildə ərəblərlə İsrail arasında yeni bir müharibə olacağı görünürdü. Suriya ilə İsrail arasında olan müharibəyə münasibətini bildirmək üçün Misir Prezidenti Nasir 1956-cı il müharibəsindən sonra Sina yarımadasına yerləşdirilmiş olan Birləşmiş Millətlər qüvvələrinin çıxarılmasını tələb etdi. Türkiyə hökuməti belə bir vəziyyətdə İsrailin Misirə dərhal hücum edəcəyi xəbərdarlığını etdi. Lakin Nasir fikrindən dönmədi. İsrailə qarşı hərbi

əmaliyyatlara başladı. 6 gün davam edən müharibədə İsrail Sina yarımadasını, Qəzzanı, Şərqi Qüdsü tutdu. Müharibədən sonra Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəl Nasirə məktub göndərdi və Misirin sərhədlərinin yenidən əvvəlki vəziyyətə qaytarılmasını bildirdi. 22 iyunda keçirilən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının iclasında Türkiyə İsrailin güc ilə torpaqlarını genişləndirməsinin düzgün olmadığını bildirən qərara ərəb ölkələri ilə birlikdə razılıq imzası atdı. Bu hadisədən sonra Misir başda olmaqla Ərəb ölkələrinin Türkiyəyə dəstək üçün təşəkkür etmələri, bu ölkəyə artıq bölgədə daha çox müsbət tərəfdən yanaşıldığını göstərdi. 1970-ci illərdə Türkiyənin İslam Konfransı Təşkilatına qatılması da özünü müsəlman ölkə kimi Orta Şərqdə tanıtmasına səbəb oldu [3, s.16].

Türkiyə ilə Suriya arasındakı problemlərin başlanğıcı Fransa tərəfindən Suriyaya müstəqillik verilməsini nəzərdə tutan 1936-cı il anlaşmasıdır. Suriya 1946-cı ildə müstəqilliyini qazandığı gündən etibarən Hatay üzərində haqq iddia etməyə başladı. BAAS partiyasının hakimiyyətə gəlməsilə birlikdə Suriya Hatayın birləşdirilməsini milli hədəf halına gətirdi. Livan, İordaniya və Fələstini də əhatə edən “Böyük Suriya” ideologiyası çərçivəsində dəyərləndirilən Hataya dair Suriya iddiaları bu gün də Türkiyə-Suriya münasibətlərinə təsir edən səbəblərdəndir [7].

6 oktyabr 1973-cü ildə başlayan ərəb-İsrail müharibəsində Türkiyə ərəbləri dəstəkləməyə davam etdi. Belə ki, ABŞ-a İsrailə yardım üçün İncirlik bazalarından istifadə etməyə icazə verməsə də, ərəblərə yardım aparan SSRİ təyyarələrinin Türkiyə ərazisindən keçməsinə göz yumdu. Ərəblər də öz növbəsində Türkiyənin bu hərəkətini qarşılıqsız qoymadılar. OPEC üzvləri Türkiyənin neft ixrac məhdudiyətlərindən azad olunacağını bildirdilər.

Türkiyə 1970-ci illərdə Fələstin Qurtuluş Təşkilatı ilə əlaqələr qurmağa başladı. 1975-ci il yanvar ayında onları tanıdı və hətta onlara Ankarada büro açmağa icazə verdi. Buna baxmayaraq, Orta Şərq siyasətinin əsas prinsiplərindən uzaqlaşmadı və İsrail ilə əlaqələrini davam etdirdi. 1977-ci il Kemp Devid razılaşmasına əsasən İsrail ilə Misir arasında barışıq razılaşması oldu və bütün ərəb dünyası Misir ilə əlaqələrini kəsdiyi bir vaxtda, Türkiyə Misir ilə əlaqələri davam etdirdi.

Türkiyə-İran əlaqələri də Türkiyənin Orta Şərq siyasətinin bir hissəsidir. 1979-cu il çevrilişindən sonra İranda olan yeni idarə sistemi Türkiyə ilə tam əks mövqedə idi və iki dövlət arasında inamsızlıq və şübhələr meydana gəlirdi. Ancaq buna baxmayaraq, Tehrandakı ABŞ səfirliyinin işğal edilməsindən sonra İrana qarşı embarqo tətbiq edən ABŞ-ı Türkiyə bu mövzuda dəstəkləmədi. Çevrilişdən sonra İranda hakimiyyəti Ayətullah Xomeyni ələ keçirdi. Ən böyük neft ixracatçılarından olan İrandakı bu hadisələr neft qiymətlərinin artmasına səbəb oldu. ABŞ və Qərbi Avropa 1979-1980-ci ildə neft şoku yaşadılar [4]. İran ilə sərhədi olan SSRİ bu İslam çevrilişinin Orta Asiyadakı müsəlman

ölkələrinə də təsir edəcəyindən çəkinirdi. Bu hadisənin təsirindən 1979-cu ildən İraqda hakimiyyətdə olan Səddam Hüseyn neft baxımından zəngin olan Aşağı Fərat vadisindəki çəkişmə mövzusu olan torpaqları ələ keçirmək üçün fürsətdən istifadə etdi. İran-İraq müharibəsi 1980-ci ilin sentyabrında başladı. Həmin dönmənin Türkiyə Prezidenti olan Turqut Özal müharibənin bitməsi üçün vasitəçilik etməyə çalışdı. Lakin bu cəhd hər iki ölkə tərəfindən rədd edildi. Çünki bu hadisədə hər iki tərəf özünü haqlı bilirdi və hər iki tərəfin digər tərəfi günahlandırmaq üçün özünə görə arqumentləri var idi. 4 sentyabr hadisəsi İraq Xarici İşlər Nazirliyinin açıqlamasında belə qeyd edilir: 1980-ci ilin iyun ayından sentyabr ayına qədər iranlılar sərhəddə yerləşmiş şəhər və kəndlərdə, yollara, sərhəd postlarına qarşı 187 pozuntu xarakterli hərbi əməliyyat keçirmişlər və müharibə də buna görə başlamışdır. İran hökumətinin açıqlamasına görə isə müharibənin başlamasına səbəb 22 sentyabrda İraqın hava, dəniz və qurudan birbaşa hücumu keçib İran torpaqlarını işğal etməyə başlamasıdır [12].

Nəticə

II Dünya müharibəsindən sonra Türkiyə təhlükəsizliyini qorumaq məqsədilə Qərbi ölkələrinin birliyinə daxil olmaq üçün daha çox cəhdlər etdi. Türkiyə təkyönlü, qərbyönlü siyasət yürütməyə başladı. Xüsusilə, 1947-ci il Truman doktrinası ilə başlayan maddi yardımlarla birlikdə Vaşinqtonun Türkiyə siyasətinə təsiri daha da artdı. Ancaq bu Türkiyənin tamamilə ABŞ-ın idarəsinə keçməsi demək deyildi. Türkiyə bölgədə baş verən hadisələrə öz təsirini göstərə bilirdi.

İkinci Dünya müharibəsinin sonunda SSRİ-nin Şərqi Avropada yürütdüyü siyasət Ankaranı qorxudurdu. Coğrafi mövqeyinə görə global siyasətin maraqlarının kəsişdiyi bir mövqedə olması Türkiyənin bir tərəf tutmasını labüd edirdi. Bu vəziyyətdə Yaxın və Orta Şərq ölkələri ilə yaxınlaşmaq bir o qədər də məntiqli görsənmirdi. Türkiyənin Soyuq Müharibə siyasətinə özünü daxil etməsi əslində bir məcburiyyətdən irəli gəlirdi. Qərbi ölkələri qrupuna daxil olmaq bir yandan Sovetlərə qarşı həm təhlükəsizliyini qorumaq, həm də Türkiyə ordusunun daha da modernləşməsinə sürətləndirmək məqsədi güdüdü. Bu illərdə Qərblə olan münasibətlər sayəsində Türkiyə yalnızlıqdan çıxmış oldu.

ƏDƏBİYYAT

1. Alniak O., Bolcan A., Bolat P., Orta Doğunun Stratejik ve Entellektüel Gücü Türkiye //Dünya Jeopolitiğinde Türkiye, editör Çomak H.,İstanbul: 2011.
2. Cemil Koçak Türkiyede iki partili siyasi sistemin kuruluş yılları (1945-1950) İkinci parti. Cilt 1. İstanbul: İletişim yayınları. 2010. 976 s.
3. Türkmen İ., Türkiye Cumhuriyetinin Ortadoğu politikası, Orta Doğuda Değişim ve Türkiye, editör Atilla Sandıklı, Erdem Kaya, İstanbul 2014, 37 s.
4. Göktepe C., Seydi S. Soğuk savaş başlangıcında Türk dış politikası / Ahmet Yesevi üniversitesi, Bilig Türk dünyası sosyal bilimler dergisi, sayı 72, Ankara: 2015. s. 197-222
5. Türkmen İ., Türkiye Cumhuriyetinin Ortadoğu politikası // Bilge adamlar starejik araştırmalar merkezi, Orta Doğuda Değişim ve Türkiye, İstanbul: 2014, s.1-39
6. Uslu N., The Turkish- American Relationship between 1947 and 2003: the history of a dinstinctive alliance. New York : Nova Science publishers. 2003. 364 s.
7. Uzgel İ., Türk Dış Politikasında Pragmatizm // Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç, Ankara: 15-17 Oktyabr 1997 tarixli simpozium materialları toplusu. 802 s.
8. İşyar Ö. G., Türk dış politikası sorunlar ve süreçler, Bursa 2017, 648 s.
9. Türkmen F., Türkiye ABD İlişkileri, İstanbul: 2012, Timaş yayınları. 400 s.
- 10.Toker M., DP-nin altın yılları. Ankara: Bilgi yayınevi. 2003. 296 s.
- 11.Geçikli R. M., Menderes Hükümetleri Dönemi Türkiye-ABD ilişkileri. İstanbul: 2016, 632 s.
- 12.Zemzemi A. M. T., The İraq-İran war İslam and nationalisms, USA California:USA publishing company, 1986, 298 s.
- 13.John Lewis Gaddis The United States and the origins of the Cold War 1941-1947. New York: Columbia University press. 1972 396 s.